

ארבעים חסר אחת

שמואל חיון

“ארבעים חסר אחת” הינו מספר הקרוב להיות ביטוי, מספר זה מוכר ובולט מאד. בפשטות מורה הוא תמיד על המספר שלושים ותשע, אלא שתמיד רוצה האומרו להזכיר את המספר הבא הוא מספר ‘ארבעים’. ביטוי זה מסקרן מאד בהופעתו לראשונה במסכת שבת, ומפנה את תשומת הלב כאשר נשנה ואף משתלש לאחר מכן בהמשך הש”ס, כמו שנראה לקמן.

ננסה למתוח חוט שני אשר יחבר וישזור מקורות אלו, ונשתדל מעט להרחיב את היריעה בנושאים אשר יעלו תוך דברינו.

כאמור, בפעם הראשונה מופיע המספר “ארבעים חסר אחת” בשבת בפרק שביעי משנה ב' שם מונה המשנה את אבות המלאכות הקיימות בשבת. משנה זו יסודית מאד במסכת שבת, אפי' אפשר לומר שהיא היסודית ביותר במסכת, וכך פותחת לה המשנה: “אבות מלאכות ארבעים חסר אחת: הזורע והחורש והקוצר... המכה בפטיש המוציא מרשות לרשות הרי אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת”.

הציווי האמור בתורה שלא לעשות מלאכה בשבת מופיע בשמות פרק ב' לא תעשה כל מלאכה” הרחיבו חז”ל לאו זה לט”ל מלאכות שחייבים על כל אחת ואחת. המשנה בחגיגה עומדת על היחס בין הכמות הרבה של הדינים המצויים לפנינו בשבת לעומת מיעוט המקראות המצוים על שביית השבת, ואומרת שדיני שבת הם כהררים התלויים בשערה.

מאליה עולה השאלה: אם כן מניין לחז”ל שזהו סכום המלאכות? ויותר מזה - מניין שאלו הן המלאכות?

הגמרא במסכת שבת דף מט: עומדת על עניין זה ומביאה דעות שונות בעניין, וחותמת הגמרא בברייתא שמכריעה¹ כדעה המפורסמת “כנגד עבודות המשכן”. דתניא: “אין חייבים אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן, הם זרעו ואתם לא

1 עיין שם בתוס' ד”ה “כנגד” - שמוכיח שגם הדעות האחרות שלומדות את המספר ל”ט ממקומות אחרים, מודים על כל פנים שאת המלאכות עצמן למדו מהמשכן.

תורעו, הם קצרו ואתם לא תקצרו, הם העלו את הקרשים מקרקע לעגלה ואתם לא תכניסו מרה"ר לרה"י, הם הורידו את הקרשים מעגלה לקרקע ואתם לא תוציאו מרה"י לרה"ר, הם הוציאו מעגלה לעגלה ואתם לא תוציאו מרה"י לרה"י".

וכך מובא גם בגמרא מסכת שבת בדף צו: שם שואלת הגמרא מה הטעם שישנן פעולות המכונות 'אב' וישנן הקרויות 'תולדה'? עונה הגמרא: "הך דהואי במשכן חשיבא - קרי לה 'אב', הך דלא הואי במשכן חשיבא - לא קרי לה 'אב'".²

רש"י בדף מט ע"ב בד"ה "כנגד עבודות המשכן", מבאר שהקשר המחבר בין שבת למשכן הוא סמיכות הפרשיות הקיימת בין פרשת המשכן לפרשת שבת. בשמות פרק - לא פסוקים א-יא מדברים בעשיית המשכן, ונסמכו להם פסוקים יב-יז המדברים בציווי על שמירת השבת.

מזהו הרעיון המסתתר מאחורי סמיכות פרשיות זו? או במילים אחרות: מה מיוחד במלאכות המשכן שהתורה ראתה בהן להיות אבות המלאכות האסורות בשבת? לשם כך עלינו לחתור תחילה כלפי מגמת השביתה בשבת: התורה מזכירה שתי נקודות, האחת היא זכר ליציאת מצרים,³ והשנייה היא זכרון למעשה בראשית.

אנו נתמקד בטעם השני שמצויין פעמיים בתורה, לראשונה בעשרת הדברות שבפרשת יתרו, שם נאמר - "זכור את יום השבת לקדשו... כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" (שמות כ ה-יא) וכן בשמות לא' באותה פרשה שנשמכה לפרשת המשכן נאמר: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש".

ניתן לראות מתוך הפסוקים בבירור, שמגמת התורה שבששת ימי החול יעשה האדם מלאכה, ישכלל ויתקן, יקדם ויפעל עם אל, כמו שנאמר בלשון חיובית: "ששת ימים יעשה מלאכה"⁴. וביום השביעי, דוגמת מעלה ישבות מהמלאכות הבאות לתקן עולם ולשכללו. שיום השביעי מסמל ומזכיר לו לאדם את אותו

2 עיין במקורות הנוכחים בתוס' ובראשונים אשר פותחים צהר לסוגיא מרתקת מאד בנושא חילוקי אבות ותולדות הנפקא מינות הגרסאות השונות, ניתן לראות סוגיא זו בסיכומי 'אבות ותולדות', שנוגע בסוגיא זו על צדדיה השונים.

3 דברים פרק ה' וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' א-להיך משם ביד חזקה ובורע נטויה על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת".

4 כמו שמסביר המהר"ל בבאר הגולה באר ו', ומבאר שששת ימי החול ראויים למלאכה.

היום שכולו ארוך, על אותה תכלית אליה כל הבריאה נכספת. הכל, כל היצירה מתקדשת ומתברכת בברכת אותה מגמה הנוצרת מראש, ומורה כלפי האין סוף, ומצויה היא בתמצית של אחד משישים באותו יום אשר 'שבת' שמו.

אותו שכלול ותיקון אשר נעשה בששת ימי המעשה מורה על חסרון מסויים, על מציאות לא מושלמת שמתעלה בהדרגה מיום אל יום, ונרמוז שאף הם מורים על ימי עולם - "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול". ומגמת הכל - 'שבת' בה אנו שובתים שביתה אשר מורה על המגמה והתכלית הנכספת. לאחר הבנה זו נשוב לחריזה אשר חרזה התורה בין שבת השבת לבין המשכן ובנייתו.

"ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה ח) "וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ ד) המשכן הוא מקום השכינה, אשר בא ליצור פה, בעולם הזה הגשמי, מקום להשראת השכינה. המשכן כמוהו כשבת - בא לגלות מגמה, ליצור תיקון לעולם בכללו על ידי ייחוד ומיקוד השראת ה' בתוכינו, בשמשו מקום בו מגלה ה' ית' שכינתו, ומאותו מוקד מתברך העולם ומתעלה, כפי שניתן לראות בבאור נרחב בתפילת שלמה (מלכים א ח כב-נג) "ופנית אל תפילת עבדך... בהנגף עמך ישראל לפני אויב... בהעצר שמים ולא יהיה מטר... רעב כי יהיה בארץ... כל תפילה, כל תחינה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל... וגם אל הנכרי... אתה תשמע השמים..." כאשר המשכן בנוי, מורה הוא כמו השבת על מגמה ותכלית מסוימת לה העולם שואף, לעשות לו ית' דירה בתחתונים. לעומת זאת, עצם בניית המשכן ושכלולו מורים על אותה חתירה כלפי האידיאל, כמו ששת ימי בראשית כלפי יום השבת.

התיקון נעשה בידי אותן ל"ט המלאכות החשובות ששימשו להעמדת המשכן על מכוננו. אותן ארבעים חסר אחת מלאכות באות בעצם בתוך עולם חסר, באות ומשלימות את החיסרון הקיים ע"י בניית המשכן ושכלולו, למען שתשרה השכינה בתוכו.

כעת, לאור דברינו ברור מהו הקשר הקושר בין פרשת עשיית המשכן לבין פרשת השבת, התורה אוסרת עלינו לעשות בשבת את אותן המלאכות שעל ידן אנו מתקנים, משכללים ומקדמים לקראת המגמה והתכלית היא השראת השכינה בעולם, משום שכאמור מורה השבת על העולם בתיקונו ועל התכלית בעצמה, ביום כזה אין לנו לפעול באותן ארבעים חסר אחת פעולות חשובות.

”מה טבו אהליך יעקב משפנתיה ישראל” (במדבר כד ה) חז”ל דרשו פסוק זה ואמרו שבלעם רמו בלשונו לכל המשכנות שיהיו בעם ישראל, החל מהמשכן שבמדבר דרך המשכן שבגלגל, נוב וגבעון, שילה ובית עולמים, אך אף על פי כן המשכן העומד נגד עיניו הוא המשכן שבמדבר, המלאכות האסורות נלמדו אף הן ממשכן זה, משכן אשר מאריכה התורה בפירוט עשייתו ומידתו.⁵

עתה נשאל, אם מחפשים אנו את המקום אשר מסמל ומורה על המגמה והאידיאל של השראת השכינה בעולם הזה בכלל ובעם ישראל בפרט, מדוע שלא נאמר שהמקום הוא בית המקדש המכונה ‘בית עולמים’? מדוע למדים אנו דוקא ממלאכות המשכן שהיה במדבר? על פי דברינו יובן, כי התורה באה לאסור בשבת מלאכות שענינן ושימושן הוא קידום המציאות כלפי בית ה’, וסלילת אותה מסילה המקדמת ועולה לשלימות. כאשר מתבוננים על המשכן שבמדבר, נוכחים אנו לראות שהמשכן שבמדבר מקפל בתוכו שני צירים של התקדמות כמו שהזכרנו המימד הראשון הוא בבניתו, בשל היותו מקום השראת השכינה בעולם - בנייתו היא ציר התקדמות אחד. והמימד השני הוא הליכתו והתקדמותו כלפי המקום אשר יבחר ה’, כמו שדורשת הגמרא בזבחים (דף סא:) ”ונסע אהל מועד” אף על פי שנסע - אהל מועד הוא. מסע אהל מועד במדבר אף הוא מסמנן הליכה, תיקון ושכלול. מתוך דברים אלו מובן מדוע מתאים אהל מועד שבמדבר לששת ימי המעשה, ואל לו להכנס לתחום שבת. כאן בעצם עוברים אנו למקור השני בו מוזכר המספר ”ארבעים חסר אחת”, הברייתא במסכת זבחים (פי”ג ד”ו ומובאת בגמרא בזבחים קיח): הפותחת: ”ימי אוהל מועד שבמדבר ארבעים חסר אחת...” בכך רומזת הברייתא לאותו מספר יסודי אשר מראה על ההליכה כלפי המגמה והתכלית.

עתה נעבור למקור השלישי: אומרת המשנה במסכת מכות פרק ג משנה י: ”כמה מלקין אותו? ארבעים חסר אחת שנאמר (דברים כה) ”במספר ארבעים” - מנין שהוא סמוך לארבעים. ר’ יהודה⁶ אומר ארבעים שלמות הוא לוקה, והיכן הוא לוקה את היתרה? בין כתפיו.”

בפשטות, מלקות אף הן אמצעי לזיכוך ולתיקון. ע”י קבלתן, וקבלת התשובה אשר נלוית אליהן מתעלה החוטא (מלשון חסר, ”והייתי אני ובני שלמה חטאים”)

5 נעיר, שהתורה מאריכה מאד בפירוט עשיית המשכן, למרות שבאופן האידיאלי מספר ימיו היה צריך להיות מועט מאד, זאת לעומת שתיקתה המוחלטת מאופן בניית בית המקדש הוא בית עולמים.

6 ניתן לשים לב שר’ יהודה פעמיים חורג מהמספר ‘ארבעים חסר אחת’, שגם בעניין שבת כמו פה בעניין מלקות, מוסיף הוא על גבי ט”ל המלאכות ואת המדוקדק(שבת צז:).

ומשתלם.

המהר"ל בספרו באר הגולה באר א' מבאר עניין ל"ט מלקות, ומביא בדבריו רעיון המובא בתנחומא (במדבר אות כח), שם אומר המדרש שהחוטא לוקה ארבעים מלקות כנגד ארבעים יום של יצירת הולד, רעיון זה מובא גם ברמב"ן בספר דברים (כה ג). מבואר שם שהמלקות הן כנגד יצירת האדם שהיא בארבעים יום, כדי ליישר את היצירה שנבראת בארבעים יום. וממשיך המהר"ל ומבאר בטוב טעם: בשלושים ותשעה הימים הראשונים - נברא הגוף הוא החומר, וביום הארבעים חלה הצורה, ומקבל הולד את הנשמה⁷. והחטא שחוטא האדם הוא מצד הגוף שבו היצר הרע, וכיון שהנשמה מחוברת עם הגוף - נטמאת אף היא בחטאו, שכן כל המחובר לטמא הרי הוא כמותו, לכן התורה באה ואמרה שיש לו ללקות ארבעים מלקות כנגד הגוף והנשמה שנשלמו בארבעים יום, כיון ששניהם נפגמו בחטא, אבל בפועל אדם לוקה ארבעים חסר אחת, זאת משום שלאחר שלקה ל"ט מלקות כבר נתקן הגוף שביצירתו נשלם בשלושים ותשעה ימים, ושוב אין צורך להוסיף ולהכותו כנגד הנשמה, שכן הנשמה מצד עצמה לא נפגמת, ומייד כאשר לקה ונתקן הגוף, הנשמה עומדת בטהרתה ואין להלקותה.

הנה, שוב רואים אנו שהביטוי 'ארבעים חסר אחת' מורה על שכלול ותיקון, על אותה הדרך שנסללת בעמל ובמלאכה כלפי הספרה ארבעים, כך ביצירת הולד, וכך גם בשובו מחטאו. תחילה נתקן הגוף החומרי, ובהשלמת תיקונו, חלה המגמה שביצירתו - נפיחת הנשמה בגוף החומרי בתחילת יצירתו, וכך גם בשיבה למקורו בשעת כפרתו.

עניין זה מובא גם במסכת ראש השנה דף יג ע"א, שם שואל ר' ירמיה את ר' זירא רבו: "וקים להו לרבנן בין שליש לפחות משלישי?! משיב לו ר' זירא: כל מידות חכמים כן הוא! בארבעים סאה הוא טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן! שוב חזור העקרון שהסיפרה 'ארבעים' מורה על המגמה והשלמות בעצמה⁸. ומתחדד עניין זה ביותר על פי ביאורו של הרב סבתו לעניין הטבילה במקוה, שהסביר שבטבילה בתוך ארבעים סאה מי מקוה שאינם שאובים,

7 בלשון זו משתמש המהר"ל בבארו עניין זה בגור אריה דברים כה, ג.

8 כמו שאומר המהר"ל בנצח ישראל פרק מו בעניין המספר ארבעים, שעניינו הגעה לשלמות המדרגה. לכן ימי משיח הם ארבעים שנה, וכן אין תלמיד עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה.

המסמלים טהרה תמימה של המקור ללא פגם, שב האדם למקור הטהור כעובר הכפול במעי אמו. בשיבה זו חוזר לאותה תמימות זכה ללא פגם וחסרון אשר נשלמה ביום הארבעים ליצירתו.

משה ואליהו, אף הם מדגישים עניין זה, בהגיעם לרמה נבואית נעלה בהזדככות ממושכת של ארבעים יום תמימים ללא אכילה ושתיה. רק אז יכלו להגיע לשיא השיאים של ההשגה, פגישה ממשית עם הנקודה העליונה שבמגמת הכל.

ועוד ניתן לראות יסוד זה בירידת המבול שהיה ארבעים יום וארבעים לילה, ובכך הכשיר את המציאות והשיבה לדרגה נעלה. וכעת ראיתי שאף רש"י שם בפרק ז פסוק ד ד"ה 'ארבעים יום' כותב "כנגד יצירת הולד, שקלקלו להטריח ליוצרים לצור צורת ממזרים".

בעודי מקשר את המקורות ומצרפם אחד אל אחד למצוא חשבון, האיר ה' עיני (בס"ד ע"י פרויקט השו"ת) בזהר נפלא אשר שוזר שזירה כזו, אלא שבעומקו נוגע בנקודת הנקודות החסרון הבראשיתי, הכללי שבא בנפילת העולם בתחילה - בחטא אדם וחוה בעץ הדעת טוב ורע.

הזהר בפרשת פנחס דף רמג עמוד ב', וכן בזהר חדש מגילת רות דף לד עמוד א' "כיון שעבר (אדם הראשון בערב שבת בחטא עץ הדעת) נגלה עליו הקב"ה וגרשו מגן עדן, וגזר עליו עשר גזירות, ועל חוה עשר גזירות, ועל הנחש עשר, ועל האדמה תשע גזירות. נמצאו ארבעים חסר אחת, כנגד ארבעים מלקיות שנתחייב הרשע בבית דין". ובפרשת פנחס אומר שגזירות אלה הן הן ט"ל המלאכות ששייכות לששת ימי המעשה שאסרו חכמים בשבת. עיין שם שמרחיב בדברים נפלאים עד מאד.

בכל אופן לעניינינו, הזהר נוגע בראשית החטא והחסרון בסוף ששת ימי המעשה בהן היה על האדם לתקן, ולהגיע לשבת בשלמות ה'ארבעים' ולא לפול, בנפילתו פגם אז חסר הארבעים אחד, מייד לקה על כך, ועשה תשובה 'וקיבלו הקב"ה בההיא שעתא' (סב). ולאחר מכן נכנס אדם לשבת, אלא שעתה מלאכת התשובה לפניו, לפני כל קומתו ההולכת ומתקנת, הולכת ומשתלמת עד הגיענו אל המנוחה ואל הנחלה, מנוחה זו שילה נחלה זו ירושלים, אליה נגיע במ"ב מסעות אשר גוננים בתוכם ט"ל חיים שוקקים של מלאכה ועשיה, על ידן מתעלה העולם ומתבשר בשאיפה אדירה, שאף עצם המסע מקדם הוא אותה, עד אשר נגיע ליום שכולו שבת בה ימלוך ה' בכבודו ויהיה כט"ל לישראל.